

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи до тлумачення таких понять, як «міжнародні стандарти» й «соціальне забезпечення». На основі аналізу міжнародних нормативно-правових актів розглянуто світові стандарти прав людини у сфері соціального забезпечення. Наголошено, що не всі міжнародні норми і стандарти можна використати на території нашої держави, що пов'язано як з особливостями менталітету, так і з економічним і політичним розвитком України, адже зазначені стандарти розраховані на більш розвинені та стабільні ринкові відносини.

Ключові слова: *стандарт, міжнародний стандарт, міжнародний нормативно-правовий акт, соціальне забезпечення.*

В статье на основе анализа научных взглядов ученых исследованы теоретические подходы к толкованию таких понятий, как «международные стандарты» и «социальное обеспечение». На основе анализа международных нормативно-правовых актов рассмотрены мировые стандарты прав человека в сфере социального обеспечения. Отмечено, что не все международные нормы и стандарты можно использовать на территории нашего государства, что связано как с особенностями менталитета, так и с экономическим и политическим развитием Украины, ведь указанные стандарты рассчитаны на более развитые и стабильные рыночные отношения.

Ключевые слова: *стандарт, международный стандарт, международный нормативно-правовой акт, социальное обеспечение.*

The article, based on an analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches to the interpretation of the essence of such concepts as “international standards” and “social security”. Based on the analysis of international regulatory acts are considered global standards of human rights in the field of social security. Emphasized that not all international norms and standards may be used in our country, due both to the peculiarities of mentality, and with the economic and political development of Ukraine, because these standards are designed for more advanced market economy and stable.

Key words: *standard, international standard, international legal act, social security.*

Вступ. Прийняття в 1996 році Конституції України стало важливою подією на шляху до розбудови на європейському просторі суверенної й незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, а також зумовило якісно новий підхід до формування оновленої правової системи [1, с. 259]. Європейський вибір України полягає в усебічному входженні до європейської спільноти. Тому, ставлячи за мету наближення національної правової системи до правової системи Європейського Союзу, насамперед необхідно спрямувати розвиток правової реформи так, щоб у її основу було покладено найбільш прогресивне й досконале світове законодавство, яке формувалося протягом тривалого часу та відображає досвід багатьох країн [2, с. 161]. Одним із важливих напрямів розвитку правової системи є формування системи соціального забезпечення відповідно до міжнародних стандартів.

Дослідженню міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення присвячували увагу в наукових дослідженнях такі вчені, як Н.Б. Болотіна, Н.М. Биба, Б.І. Сташків, М.В. Луш-

нікова, А.М. Лушніков, О.Є. Мачульська, І.О. Гуменюк, П.Є. Морозов, С.І. Запара, А.М. Юшко, К.С. Лобода, М.В. Кравченко, М.О. Баймуратов та інші. Однак у сучасних умовах соціального, економічного й політичного розвитку держави зазначена проблема залишається актуальною.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є розглянути міжнародно-правові стандарти права людини на соціальне забезпечення.

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу представленого наукового дослідження пропонуємо розпочати з визначення сутності поняття «міжнародний стандарт». У загальному розумінні стандарт – це загальновизнана норма, еталон або зразок чого-небудь, на який орієнтуються у своїй діяльності всі ті, кому він адресований [3, с. 142]. Загальними ознаками, які характеризують поняття «стандарт», є: 1) нормативне закріплення стандарту; 2) установлення певного рівня вимог або гарантій залежно від сфери застосування цього стандарту; 3) еталонний характер, тобто стандарт є орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів [4, с. 19].

Щодо визначення поняття «міжнародний стандарт», то в юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученко зазначається, що під зазначеним терміном варто розуміти міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва [5, с. 615]. Муса Аль-Сулайбі вважає, що міжнародні стандарти – це не декларовані міжнародним співтовариством приклади, а норми, які необхідно втілювати в життя [6, с. 116]. Однак, на нашу думку, запропоноване вище визначення є дещо неточним, тому що міжнародні стандарти не завжди є обов'язковими, адже іноді вони можуть мати рекомендаційний характер. Ще один учений – В.В. Жернаков – зазначає, що міжнародні стандарти – це загальні правила, єдині вимоги, які висуваються до тих чи інших нормативних основ і правозастосовної практики з погляду міжнародного права; певний правовий рівень, нижче за який держави опускаються не вправі [4, с. 19]. Уважаємо, що в рамках дослідження варто погодитися з Л.А. Гордоном, який указує, що міжнародні стандарти прав людини характеризуються тим, що: а) вони визначаються на основі тенденцій і потреб соціального прогресу; б) вони є загальновизнаними, формально-визначеними міжнародно-правовими нормами (звичайними й договірними) права та свободи, що підлягають неухильному дотриманню з боку держави й суспільства; в) існує виключно правова регламентація їх можливого та допустимого обмеження [7].

Щодо визначення сутності поняття «соціальне забезпечення», то Р.І. Іванова вважає, що соціальне забезпечення – це форма розподілу матеріальних благ в обмін на витрачену працю з метою задоволення життєво необхідних особистих потреб (фізичних, соціальних, інтелектуальних) людей похилого віку, хворих, інвалідів, дітей, утриманців, що втратили годувальника, безробітних, усіх членів суспільства з метою охорони здоров'я й нормального відтворення робочої сили за рахунок спеціальних фондів, створюваних у суспільстві, у випадках і на умовах, установлених у соціальних, у тому числі правових, нормах [8, с. 22]. Відповідно до точки зору М.М. Клемпарського, «соціальне забезпечення – це система закріплених у законодавстві соціально-економічних заходів, що гарантують матеріальне забезпечення громадян у старості, у період тимчасової непрацездатності, в разі втрати годувальника та в інших передбачених законодавством випадках» [9, с. 25]. На думку В.Ш. Шайхатдінова, соціальне забезпечення – це система суспільних відносин, які утворюються під час задоволення із централізованих суспільних фондів споживання, створюваних державою за рахунок суспільства, життєвих потреб громадян через індивідуальну форму розподілу замість оплати праці або в додаток до неї у випадках, установлених державою, з урахуванням індивідуального трудового внеску громадян і соціального фактору або безеквівалентно [10, с. 9].

Отже, підсумовуючи зазначені вище наукові точки зору, на нашу думку, варто погодитись із позицією С.І. Запари, яка зазначає, що міжнародний стандарт у сфері соціального забезпечення – це впорядкована система універсальних міжнародних норм і принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних зі створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дало людям змогу досягати соціального розвитку [11, с. 447]. Отже, можемо стверджувати, що міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення визначаються у відповідних міжнародних нормативно-правових актах, основними з яких є договори, угоди, конвенції, пакти, протоколи тощо. Відзначимо, що рамки представленого наукового дослідження не дадуть нам можливість дослідити всі нормативно-правові акти, що визначають міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення, саме тому ми спробуємо приділити увагу основним із них. Відтак основними Міжнародними нормативно-правовими актами, що визначають світові стандарти в зазначеній сфері, на нашу думку, є:

– Загальна декларація прав людини, яка прийнята та проголошена в Резолюції 217 А Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року [12]. Зазначена Декларація проголосила природний характер прав людини і вмістила загальні принципи та поняття без визначення їх класових особливостей, надаючи їм загальнодемократичного й загальнолюдського значення, сприйнятливою для всіх держав. Більшість статей зазначеного міжнародного документа мають загальний характер [13, с. 219]. Щодо сфери соціального забезпечення, то стаття 22 Загальної декларації прав людини проголосила, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави [12, ст. 22]. Стаття 25 цієї самої Декларації визначає право людини на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [12, ст. 25]. Відтак прийняття Загальної декларації прав людини стало важливим кроком у розвитку та визначенні світових стандартів у сфері соціального забезпечення людини. Як слушно зазначає Н.Б. Болотіна, «незважаючи на те що Загальна декларація була (і залишається) декларацією й не накладала будь-яких зобов'язань на держави, її значення у справі визнання прав людини в кожній конкретній державі важко переоцінити. Вона вперше сформулювала певні соціальні еталони – соціальні стандарти у сфері прав людини, стала своєрідним взірцем поняття такого соціального явища, як «права людини», «навчальним посібником» у цій справі для країн світу» [14];

– Європейська соціальна хартія від 10 жовтня 1961 року [15]. Відповідно до зазначеної Хартії, з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення, Договірні сторони зобов'язуються: 1. Започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування. 2. Підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення. 3. Докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень. 4. Уживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення: а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Договірних Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування соціально захищених осіб по територіях Договірних Сторін; б) надання, здійснення й поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної з Договірних Сторін [15]. Отже, зазначена Хартія внесла неocenний вклад у становлення та розвиток сфери соціального забезпечення в Україні і світі;

– Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року, яка захищає 31 право на соціальне забезпечення, тоді як її попередниця – Хартія 1961 року – налічувала їх лише 19. Ці зміни й доповнення суттєво покращили ефективність дії Хартії як основоположного документа в галузі захисту соціальних та економічних прав людини в Європі [4, с. 27];

– Європейський кодекс соціального забезпечення від 1964 року [16]. У зазначеному Кодексі вказується, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами заради сприяння соціальному прогресу. Кодекс містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні забезпечувати у зв'язку з такими соціальними ризиками, як хвороба, безробіття, старість, трудове каліцтво, професійна хвороба, материнство, інвалідність, утрата годувальника, утримання дітей [16]. Наприклад, обставиною, за якої надається пенсія за віком, є період життя після досягнення визначеного віку. Він не повинен перевищувати 65 років, якщо відповідним демографічним, економічним і соціальним критерієм не буде обґрунтовано більш похилий вік [17, с. 61];

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 року). Відповідно до статті 9 зазначеного Пакту, держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування, а саме [18]: 1) право кожного на достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Для реалізації цього права держави-учасниці мають уживати належні заходи щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи велике значення в цьому стосунку міжнародного співробітництва, основанийого на вільній згоді; 2) право кожної людини на свободу від голоду. Для цього держави повинні вживати необхідних заходів індивідуально й у порядку міжнародного співробітництва; 3) право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я; 4) право на соціальне забезпечення матерям протягом розумного періоду до та після пологів; тощо;

– Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року [19]. Відповідно до зазначеної Хартії, Європейський Союз визнає й дотримується права на отримання допомоги щодо соціального страхування та соціального забезпечення у випадку народження дитини, хвороби, виробничих травм, неможливості самостійного існування або старості, а також у разі втрати роботи відповідно до умов, передбачених правом Європейських співтовариств, національним законодавством і практикою. Будь-яка особа, яка проживає або переміщується на законних підставах на території Європейського Союзу, має право на виплату допомоги у сфері соціального забезпечення й соціальні пільги відповідно до права Європейських співтовариств і національного законодавства та практики. З метою боротьби із соціальним відторгненням і бідністю Європейський Союз визнає й дотримується права людини на отримання соціальної допомоги та житлових субсидій, призначених для забезпечення гідного існування для всіх, хто не має у своєму розпорядженні достатніх засобів, відповідно до умов, передбачених правом Європейських співтовариств, національним законодавством і практикою [19, ст. 34];

– Конвенція про права інвалідів та її Факультативний протокол, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року. Обговорення Конвенції відбувалося під час восьмої сесії Комітету Генеральної Асамблеї з 2002 по 2006 роки. Метою Конвенції є забезпечення рівних можливостей і захист прав інвалідів разом з іншими категоріями населення. На увагу заслуговує положення Конвенції про те, що до інвалідів належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства на рівні з іншими [1, с. 260]. Основними принципами цієї Конвенцією проголошені: 1) повага до властивої людині гідності, її особистої самостійності, включаючи свободу робити власний вибір, і незалежності; 2) недискримінація; 3) повне й ефективне залучення до суспільства; 4) повага до особливостей інвалідів і їх прийняття як компонента людського різноманіття й частини людства; 5) рівність можливостей; 6) доступність; 7) рівність чоловіків і жінок; 8) повага до здібностей дітей-інвалідів, що розвиваються, і повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність [1, с. 260; 20].

Отже, зазначений вище перелік міжнародних нормативно-правових актів, що визначають світові стандарти у сфері соціального забезпечення, не претендує на вичерпність, однак, на нашу думку, саме в них визначаються ключові аспекти соціального захисту й соціального забезпечення людини.

Зауважимо, що окремо в рамках представленого наукового дослідження варто вказати конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці (далі – МОП), яка заклала основи соціальної стандартизації шляхом прийняття нормативно-правових актів, які, на думку М.М. Шумило, можна поділити на дві групи [21, с. 246–247]:

1) до першої, на думку автора, належать ті акти, які визначають загальні питання, а саме: Конвенції: «Про організацію служби зайнятості» (1948); «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952); «Про основні цілі та норми соціальної політики» (1962); «Про рівноправ'я у сфері соціального забезпечення» (1962); «Про допомогу на випадок професійного травматизму» (1964); «Про допомоги по інвалідності, по старості, на випадок втрати годувальника» (1967); «Про медичну допомогу та виплату у зв'язку з хворобою» (1969); «Про встановлення мінімальної заробітної плати» (1970); «Про професійні ракові захворювання» (1974); «Про збереження прав у сфері соціального захисту» (1982); «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983); «Про сприяння зайнятості та захисту від безробіття» (1988); рекомендації МОП: «Про організацію служби зайнятості» № 83 (1948); «Про збереження прав у сфері соціального захисту» (1983); тощо.

2) до другої групи належать ті акти, що визначають правовий статус окремих суб'єктів. Такими актами є Конвенції: «Про пенсії морякам» (1946), «Про соціальне забезпечення моряків» (1987) (переглянута); рекомендації: «Про соціальне забезпечення осіб із військових сил» (1944), «Про соціальний захист моряків» (1946) [21, с. 247].

Висновки. Отже, підсумовуючи все зазначене в представленому науковому дослідженні, можемо з упевненістю стверджувати, що міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення, беззаперечно, відіграли дуже важливу роль у побудові сучасного українського законодавства, спрямованого на регулювання зазначеної сфери. Однак справедливим буде зауважити, що не всі міжнародні норми і стандарти можна використати на території нашої держави, що пов'язано як з особливостями менталітету, так і з економічним і політичним розвитком України, адже вони розраховані на більш розвинені та стабільні ринкові відносини. Насамкінець хотілося б наголосити,

що дослідження міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення є дуже перспективними, адже суспільство не стоїть на місці й постійно розвивається, що, в свою чергу, призводить до того, що соціальні права завжди будуть розширюватися та конкретизуватися.

Список використаних джерел:

1. Чічкань М.В. Міжнародно-правові стандарти в сфері соціального захисту інвалідів / М.В. Чічкань // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 1. – Т. 3. – С. 259–263.
2. Іншин М. Адаптація трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу як один з пріоритетних напрямів правової реформи України / М. Іншин // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 160–165.
3. Харитонов О.В. Дозвільна система в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Харитонов ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 197 с.
4. Юшко А.М. Міжнародні соціальні стандарти : [навч. посіб.] / А.М. Юшко, Н.М. Швець ; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
6. Муса Аль-Сулайбі. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / Аль-Сулайбі Муса // Право України. – 2000. – № 9. – С. 115–118.
7. Гордон Л.А. Социально-экономические права человека: своеобразие, особенности, значение для России / Л.А. Гордон // Общественные науки и современность. – 1997. – № 3. – С. 26.
8. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова. – М. : Юрид. лит, 1986. – 176 с.
9. Клемпарський М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / М.М. Клемпарський ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 224 с.
10. Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения / В.Ш. Шайхатдинов. – Свердловск : Издат. Уральского ун-та, 1986. – 156 с.
11. Запара С.І. До питання про сутність соціального міжнародного стандарту / С.І. Запара // Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнарод. наук.-практ. конфер. / за ред. В.В. Жернакова. – Х. : Кроссрод, 2011. – 540 с.
12. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
13. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук та ін.] ; відп. ред. О.В. Зайчук. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
14. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. – К., 2005. – 381 с.
15. Європейська соціальна хартія Міжнародний документ від 18 жовтня 1961 року № ETS N 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_300/conv.
16. Європейський кодекс соціального забезпечення, прийнятий у Страсбурзі 16 квітня 1964 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_329/conv.
17. Москаленко О.В. Європейські стандарти обов'язкового соціального страхування / О.В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 61–67.
18. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042/conv.
19. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
20. Конвенція про права інвалідів: прийнята 61-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
21. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М.М. Шумило // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 243–249.